

"בני תורתי אל תשכח" (משלי ג)

נעם פרל

- למוד התנ"ך בדורנו

ראשי פרקים: א. הקדמה

ב. חובת למוד התנ"ך

ג. חז"ל ולמוד המקרא

ד. שיטת ר"ת לגבי התלמוד הבבלי

ה. התנ"ך בדורנו

ו. סכום

רבות הן השאלות המנקרות במוחנו בבואנו לדון בלמוד התנ"ך. בראש ובראשונה מה ערכו של למוד זה? איזה נתח הנו אמור לתפוס בעוגת הזמן? - אחוז? שנים? או עשרה?. באיזו צורה ללמוד? - תנ"ך נטו? פרשנים קלאסיים? אולי פרשנות מודרנית? או שמא ע"פ הבנת הגמ' והמדרשים? מה יחסם של חז"ל ללמוד התנ"ך? האם יש ערך להשוואות עם כרוניכות חיצוניות ומחקרים הסטוריים? ועוד שאלות רבות ונוקבות.

לא על כל הדילמות ניתן לענות במסגרת זו שכן חלקן דורשות תשובה אישית לכל אדם ואדם, וחלקן כה ארוכות עד אשר קצר המצע מהשתרע. לפיכך מאמר זה מתימר להתוות קו כללי בלבד ביחס ללמוד התנ"ך. ואידך פרושא זיל גמור.

חובת למוד התנ"ך

כאשר באים אנו לדון בחשיבות למוד התנ"ך, ניתן לתקוף בעיה זו בשני רבדים שונים. ברובד הראשון ברור לכל אדם, שהתנ"ך הנו חלק אינטגרלי מהיצירה התורנית לפחות כמו כל ספר תורני אחר, וכתוצאה מכך גם לגביו חלים חיוכי הלימוד, לפחות כמו לגבי יתר ערכי הלמוד ההלכתי והמחשבתי. אף כי בדורות מסוימים חל רפיון בתחום זה מסכות כלשהן, נאמנים עלינו דברי הנצי"ב¹: "שהתורה לישראל היא חלק מהבריאה, וכמו שעל חכמי אומות-העולם החוששים

1. הקדמת הנצי"ב לפרוש העמק-דבר (אות ד').

לכבוד אלהים מצוה לחקור בחכמת הטבע שהוא הבריאה שבזה נותנים כבוד לקב"ה... היינו לבאר ולחדש בטבע הבריאה כל האפשר, כך עלינו כל מי שיש לו יכולת לחקור בעומק לשון התורה והוא כבוד אלהים"².

ברם, קיים בלמוד התנ"ך רובד נוסף ועמוק יותר. אם נבחן ביתר עיון את התנ"ך ואת המסרים שהוא משתדל להעביר להוגים בו, נגלה שמסרים אלה אינם כלל בנמצא באף לא אחד מענפי הלמוד ההלכתי, כפי שכותב בעל "תפארת-ישראל" בפרוש המשנה³: "כל שיש במקרא ובמשנה ובורך ארץ- עליו נאמר- והחוט המשולש לא במהרה ינתק" - "נראה דנקט הנך תלת דחיובי האדם ג' הם. באמונות, להאמין שיש אל חי יחיד ומיוחד, מושל משגיח ובעל יכולת ומרחב ורב חסד, והכל עד אין קץ ותכלית... והנה חלק האמונות לא נתבארו מהמשנה... היינו משום שהמשנה אינה רק פירוש המצוות שלא נתבארו במקרא יפה... משום דעל ידי ספורי התורה ותוכחותיה הן מבוארים ממילא, שעל ידן נוכל להכיר יוצר בראשית ומדותיו יתברך כפי שהתנהג עם דור דור" - מדבריו משמע בבירור, שיש תחומים שלמים ביהדות שהמשנה (ההלכה) לא מתימרת כלל להציג, ומכאן הצורך המכריע בלמוד התנ"ך⁴.

פן נוסף וחשוב במטרת כתיבתו של התנ"ך מתגלה לנו מתוך ברייתא במסכת מגילה⁵: "הרבה נביאים עמדו להם לישראל, כפליים כיוצאי מצרים, אלא נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה ושלא הוצרכה לא נכתבה". מברייתא זו משמע שכל נבואה שנכנסה לתנ"ך טמון בה מסר מסוים לדורות הבאים, (צורך לדורות יכול להתפרש בשני מובנים, בין אם בהתגשמות הנבואה רק בעתיד ובין אם צורך של הפקת לקחים לדורות הבאים) ומכאן גודל האחריות הרובצת על כתפינו, שכן אם אנו לא נסיק מהנבואות את המסקנות והלקחים, ממילא יחטיא התנ"ך את אחת המטרות העיקריות שלשמן נכתב.

2. וכן בהקדמת פירוש "רבינו-בחי אבן פקודה" על התורה

עמ' יג': "כשם שחייב אדם... ונדענו מתוך פעולותיו".

3. קדושין פרק א' משנה י'

4. וכן בהקדמת פרוש הספורנו לתורה "ומהיות תכלית העיון השכל... החלק המעשי המכוון אותו".

5. מגילה יד. וכן בשוה"ר ד, כב (בשנוי לשון).

חז"ל ולמוד המקרא

למרבה הפליאה, כאשר נעיין במקורות התנאים והאמוראים נגלה שהמקרא לא רק שאינו מועלה בהם על כס כראוי לו, ע"פ כל האמור לעיל, אלא אף זוכה בהם לכמות בלתי מבוטלת של "עלבונות" כגון⁶ "העוסקים במקרא-מדה ואינה מדה, במשנה-מידה ונוטלים עליה שכר, גמרא-אין לך מידה גדולה מזו". וכן אנו מוצאים במסגרת פרוט נזקי החורבן⁷ "מיום שחרב בית-המקדש שרו חכימיא למהוי כספריא" וכן⁸ "כיון שיוצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא שוב אין לו שלום". צריך לברר מה פשר בקורת זו על המקרא ובמה בדיוק היא עוסקת.

אין ספק שגמרות אלו לא באו לצאת כנגד הצורך האלמנטרי של שליטה בבקיאות בכל ספרי התנ"ך, שכן הגמרא בעצמה דורשת מהאדם לשלש את שנותיו שליש במקרא שלישי במשנה ושלישי בתלמוד⁹, ואף המשנה העוסקת בדרכי קנין התורה נוקטת "...והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים... במקרא, במשנה...". ומסביר המדרש-שמואל על אתר: "כלומר, שצריך שיהיה בקי בהן בפירוש המקרא והמשנה שהם היסוד אשר בית הלמוד נכון עליהם, ואיך יכול לבנות הבית בלי היסוד", וגם המדרש¹¹ מדגיש נקודה זו: "צריך ת"ח להיות מקושט בכ"ד ספרים". ברור ממקורות אלה¹² שלא התכוונה הגמרא לפטור את האדם משליטה מוחלטת בכל עשרים וארבע ספרי התנ"ך שבהם שלטו חז"ל ישר והפוך¹³.

אפשרות שניה הנה שתקיפת למוד המקרא באה ביחס ללמודי העיון, שאולי הם בגדר "מידה ואינה מידה" בהשוואה ללמודי הגמרא, ולמעשה כל דרישת חז"ל מן האדם הנה שליטה טכסטואלית בלבד במקרא. אך ברור שלא כך הביין הרמב"ם שאומר¹⁴: "דברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן.

6. ב"מ לג. 7. סוטה פרק ט' משנה טו' 8. חגיגה י.

9. קדושין ל. 10. אבות פרק ו' משנה ה' 11. שמות-רבה מ"א, י.

12. וכן: "אל ילמד... אא"כ קרא ושנה" (תדא"ר יג), וכן: "בן 5 למקרא...". (אבות ה' כא).

13. עיין ב"מקרא-והמסורה" לר' מרגליות זצ"ל, לגבי בקיאות חז"ל במקרא.

4. ב"יד-החזקה" הלכות תלמוד-תורה, פ"א הי"א והי"ב.

ופירושו בכלל תורה שבעל פה, והענינים נקראים פרד"ס בכלל הגמרא הן". וכך מסביר המדרש-שמואל¹⁵ את המילה "מקרא"- "ויתמיד במקרא, בחסירות וביתרות מדקדוק האותיות בעתיד בעבר בהווה, כי כל זה נכנס בכלל מקרא"¹⁶ - בהתאם לתפיסת הרמב"ם מסתדרים כל המקורות התנאים בשופי, שכן חז"ל דורשים מאיתנו שליטה מוחלטת גם בעיון, שהרי הוא בגדר תורה שבעל פה, וכל המימרות המסתיגות מבעלי המקרא מכוונות לאותם אלה שנשארים כל חייהם ברבדים הנמוכים ללא העמקה-כהגדרת המילה "מקרא".

שיטת ר"ת לגבי התלמוד הבבלי

באחרונה הושמעה בבית-המדרש הטענה, שבעצם ניתן "להיפטר" בלמוד התנ"ך בכך שאנו לומדים את התלמוד, שכולל בתוכו את דרישת פסוקי התנ"ך, וממילא יצאנו ידי חובת תנ"ך. דעה זו- מתברר- אינה חדשה כלל ועיקר ואף מעוגנת בדברי רבותינו הראשונים, כמאמר התוס'¹⁷ "פירש ר"ת דבתלמוד שלנו אנו פוטרים עצמנו ממה שאמרו חכמים- לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בש"ס" - דבריו אלה של ר"ת הובאו בהקשר לפרוש שמה של בבל כנגזר מלשון "בלילה" (שבתלמודה כלולים גם המקרא גם המשנה וגם התלמוד). דבריו אלה של ר"ת צריכים עיון גדול. שכן, אם נשים לב להקשר שבו הובאה המימרא בגמרא נבחין שהנה שלילית ביותר, רצונה של הגמרא לומר שהתלמוד הבבלי הינו מבולבל ולפיכך לימודו אינו יעיל, ולכן מיד אח"כ מובאת המימרא של ר' ירמיה שחונך בבבל, ומסביר ש"כמחשכים הושיבני" זהו תלמודה של בבל¹⁸. מפני שאינו ממלא כראוי את תכנית הלמוד התלת שלבית: מקרא, משנה, גמרא.

15. אבות ה' כא "בן חמש למקרא".

16. הגדרות נוספות ל'מקרא' - מלמד אדם חבירו מקרא - קריאה בטעמים.

(נדרים פ"ג מ"ד, יכין)
תורה זה מקרא - בפסוק נקודותיו.
(ברכות ה., מהרש"א)

17. סנהדרין כה.

18. עיין מהרש"א על אתר.

יתירה מזאת, גם אם נסכים לטענת ר"ת שנפטר ממה שנאמר "לעולם ישלש אדם שנותיו..."¹⁹, אך מה בדבר שאר המקורות? ברור שלביאות בתנ"ך לא ניתן להגיע מדרשות הגמרא בפסוקים, שכן רק מעט מן הפסוקים נדרשים בגמרא.

אלא ברור, שגם לדעת ר"ת אין התלמוד עומד ולא יכול לעמוד במקום התנ"ך. וכל מה שבא לעשות, היה- להכשיר מציאות דיעבד שבה לא לומדים תנ"ך, לפחות מצד הגמרא הדנה בחלוקת זמן למודו של האדם, (ולכן נוקט לשון "פוטרים" עצמנו) שאל"כ דבריו תמוהים ביותר.

התנ"ך בדורנו

למעשה, הדיון ביחסם של הדורות הקודמים לנושא הנו דיון סרק, שכן אף אם בדורות התנאים והאמוראים לא עסקו בתנ"ך (דבר שהוכח כבלתי נכון), אין הדבר מחייב מאומה לגבי סגנון הלמוד הנצרך בתקופתנו. אין ספק שכלי המחקר הנתונים בידי דורנו בכל התחומים לא נמצאו מעולם בידי האדם, בבואנו לעיין בתנ"ך צריכים אנו לזכור שהספר, עם היותו דבר אלהים חיים, לא נכתב בצורה מנותקת מתקופתו וממציאות החיים בה התרחשו עלילותיו¹⁹ היום, בבואנו לנתח את התהליכים ומשמעותם, יכולים אנו להעזר בשורה שלימה של מדעים היכולים לסייע רבות בגלוי פנים בתנ"ך שלא נתגלו לדורות הקודמים (שכנראה טרם היו צריכים להתגלות). וכפי שכותב הרב קוק²⁰: "וכתבי הקדש תורה שבכתב ילמדו בישיבה בשום שכל עומק הפשט וחכמת הלשון וקדושת הרוח, בסיוע כל הידיעות המבוארות לחקר עומקה של תורה וקדושתה"²¹. שכן אם חפצינו באמת הנו להבין את התנ"ך בשלמות וללא סלופים, צריכים אנו להבין את כל כוונותיו בכל מילה ובכל סגנון, כשהוא מזכיר שם מקום-צריכים אנו לדעת את מיקומו, סגולותיו, עברו. וכשהוא נוקט בשם חפץ- חובה עלינו לברר את צורתו, יעודו, בעליו.

19. "אדר-היקר" עמ' לז - "אין שום הפרש... באותו זמן".

20. מאמרי ראי"ה עמ' 64.

21. וכן ברשב"ם שמעיד על רש"י "והורה לי שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים אחרים ע"פ הפשטות המתחדשים בכל יום" (בראשית לז 2).

כשמוזכר שם אדם-עלינו לדעת את מעמד משפחתו, פשר השם, מקום נחלתו, וכן את רקע הדור, המצב הפוליטי בעולם, המצב הפנימי בישראל, ועוד שורה ארוכה של נתונים שכיום יכול לספקם המדע, שלא כבדורות הקודמים.

סיבה נוספת ובעלת משקל רב יותר לעיסוק בתנ"ך נובעת מהעובדה, שהתנ"ך הנו הספר האחרון שסביבו קיים קונצנזוס מסוים של הזדהות בכל שכבות העם, (מעמד התלמוד כבר מזמן ניטל ממנו²²). ולדוגמא נביא מדבריהם של שני אנשים בני דורות שונים, שכל זיקה בינם לבין הדת מקרית בהחלט. הראשון הוא דוד בן גוריון²³ שמר ולא בפומיה: "מה שאדמת המולדת היא בשביל חיינו המשקיים והגופניים, ספר הספרים הוא שתיל חיינו הרוחניים והמוסריים". והשני הוא מאיר שלו, שמשיח על ילדותו לפי תומו²⁴: גדלתי בבית חילוני שעסק הרבה בתנ"ך, עודני זוכר את הווכוחים המשפחתיים הסוערים על דמותו של שאול המלך שהיה חביבה של אמי, ובלב אבי לא עורר אלא רחמים בלבד. הורי טיילו אתי בין צרעה ובין אשתאול להראותני את מקום הולדתו של שמשון, אל נמל יפו ממנו נמלט יונה תרשישה מפני רודפיו... שמואל, יוסף ואליהו היו גבורי ילדותי לא פחות מקפיטן נמו ומרגלי".

קונצנזוס זה-מתברר אינו- יודע גבולות גאוגרפיים, דת, גזע או מין, כפי שכותב גתה²⁵ - גדול משוררי גרמניה- שאינו חשוד באהבת יהדות יתירה: "אותה הערצה שזכה לו המקרא אצל עמים ודורות בא לו מערכו הפנימי. לא רק ספר לעם הוא, אלא ספר העמים מפני שהוא עושה גורלו של עם אחד סמל לכל העמים... מאחר שהעם אשר תולדותיו הוא מספר השפיע ומוסיף להשפיע על קורות העולם השפעה כה גדולה, עוד ישוב המקרא ויהיה לא רק ספר כללי כי אם ספריה כללית לעמים".

22. הסיבות לכך-בשירו של י.ל.ג. "קוצו של יו"ד".

23. "בן גוריון האיש וצה"ל"/ בהוצאת משרד הבטחון, (וכן ביאליק "הד החנוך" תריצ עמ' 250 "עד שאנחנו... ומתחדש מתוכו").

24. בהקדמה ל"תנ"ך עכשיו" / הוצאת שוקן.

25. בספרו "עולם-הצבעים" (מובא בספרו של גנטיין "הוראת התנ"ך"

קונצנזוס כללי זה נובע מן העובדה שבתנ"ך מתואר ישראל כעם חי וגאה היושב על אדמתו, חי את חייו, על מלחמותיו כשלונותיו והצלחותיו ככל אומה אחרת, ומתימר לנהוג ע"פ אמות מוסר גבוהות ביותר.

קונצנזוס זה לדאבונינו הולך ומתפורר²⁶ בימים אלה לנגד עינינו. לא עוד ילדים הגדלים על ברכי התנ"ך, ולא עוד חנוך להכרה בערכיו ומורשתו, ומכאן הצורך הקיומי בהחזקת הקונצנזוס סביב ספר הספרים ושמוש בו כמנוף להרמת האומה כולה והעולם עימה.

* * *

קיים צורך דחוף בהחזרת התנ"ך ולמודו למקומו הטבעי בחיי האומה. מה שהתחיל לעשות הרב קוק לעולם המחשבה הגיעה העת לעשות לעולם התנ"ך. גם כאן דרושים יותר מאי פעם "אנשים פופוליסטים" שמדברים ב"שפה פופוליסטית" שיוכלו להעביר את מסרי התנ"ך לדורינו, ולהופכו לא רק לספר לאומי אלא לספריה לאומית.

26. "ערכים חנוכיים של התנ"ך" / ד. אדר - "מיום הופעת התנ"ך לא דברו וכתבו כל כך הרבה עליו כמו בדורינו, ובשום דור לא היתה ידיעתו כה דלה והשפעתו האמיתית כה פעוטה מאשר בדורינו אנו".